

Міністерство освіти і науки України

Державна наукова установа «Інститут модернізації
змісту освіти»

Харківський національний педагогічний університет

імені Г. С. Сковороди

Установа адукацыі «Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М.
Машэрава»

Гістарычны факультэт

Кіровоградський державний педагогічний університет

імені Володимира Винниченка

Київський університет імені Бориса Грінченка

**Актуальні проблеми методики навчання
історії, правознавства та суспільствознавчих
дисциплін**

Випуск 8

Харків – 2016

Стаканков А.В., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри суспільно-правових дисциплін та менеджменту освіти
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

УКРАЇНСЬКІ КОРЕНІ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ

Статтю присвячено дослідженню джерел правового виховання. Джерела правового виховання особистості дуже глибокі, вони знайшли своє відображення не тільки в культурі Стародавньої Греції, Риму, у філософських ідеях видатних мислителів, педагогів, громадських діячів різних часів. У статті доводиться думка, що правове виховання має і свої українські корені.

Ключові слова: право, закон, права та обов'язки, правове виховання, соціальна справедливість.

Постановка проблеми. За роки незалежності України зроблено суттєві кроки в розбудові національної системи освіти та демократизації освітньої діяльності. Основні вимоги до вдосконалення процесу навчання і виховання молоді, спроможної жити і працювати в ХХІ столітті, визначаються Державною національною програмою "Освіта (Україна ХХІ століття)", Концепцією національного виховання. Реалізація завдань потребує розв'язання низки проблем. Як відомо, особистість пов'язує з іншими людьми безліч своєрідних стосунків, серед яких важливе місце посідають моральні, бо саме вони є основним регулятором поведінки. Найважливішим завданням сьогодення є правове виховання молодого покоління. Вектор

нашого дослідження звернутий на пошуки українських джерел правового виховання.

Актуальність дослідження. Процес становлення української школи неможливий без розробки теоретико-методологічних аспектів національної системи виховання з урахуванням вітчизняного досвіду. Вивчення історико-педагогічної спадщини, її аналіз свідчать про те, що правове виховання має свої українські корені. Актуальність обраної теми зумовлюється недостатністю її розробленості в науці, а також необхідністю використання історичного досвіду для подальшого вдосконалення процесу правового виховання учнів і молоді.

Аналіз актуальних досліджень. Джерела правового виховання особистості дуже глибокі, вони знайшли своє

відображення в культурі Стародавньої Греції, Риму, у філософських ідеях видатних мислителів, педагогів, громадських діячів різних часів. Аналіз історико-педагогічної спадщини минулого свідчить про те, що перші теорії правового виховання зародилися в Афінах. Древньогрецька цивілізація дала світу немало чудових мислителів, у філософських концепціях яких містяться безцінні ідеї, що стосуються правового виховання.

Мета статті: визначити національні корені правового виховання, що виникли і розвивалися на українському ґрунті.

Викладення основного матеріалу. Аналіз давньоруського судочинства свідчить про те, що в школах підвищеного типу вивчався юридичний кодекс «Правда Руська» (XI ст.) – збірка наших давніх законів. Вона кодифікувала соціальні й економічні відносини в умовах зростання приватної власності, усталювала права та обов'язки підданих. Створення цих законів мало прогресивний характер, бо ставилися перешкоди кровній помсті, вводилися однакові норми за певні злочини на всій території держави. Ці закони стали на цілі століття зразком, правилом, основою для будь-яких розпоряджень.

Знайдені під час розкопок давньоруських городищ берестяні грамоти, що об'єктивно відображають «сліди» шкільної науки, дають підстави вважати, що деякі їх автори також знали

«Правду Руську». Окрім того, учні шкіл підвищеного типу знайомилися із церковним правом за «Кормчою книгою».

У XI – XII століттях з'являються видатні зразки тогочасної писемної літератури «Слово про закон і благодать» Іларіона, «Повчання» Володимира Мономаха, які знаменували новий етап у становленні правового виховання.

40-і роки XI століття – це час напружених політичних стосунків Київської Русі з Візантією, період гострої боротьби Російської держави за свою незалежність. У «Слові про закон і благодать» публіцистично гостро протиставлялася візантійській теорії вселенської імперії і церкви ідея рівності, рівноправності всіх великих і малих народів та держав. Благодать дана всім народам – і великим, і малим, що мають право на її вільне обрання.

Велике значення в XI – XII століттях мала поява «Повчання» Володимира Мономаха, яке він писав незадовго до смерті. Це був заповіт, адресований дітям, адресований дітям, майбутнім поколінням. Володимир Мономах закликав своїх дітей і всіх, хто почує «сию грамотицю», суворо додержуватися вимог феодального правопорядку, керуватися ними, а не особистими користолюбними сімейними інтересами. Тим самим «Повчання» вийшло за межі сімейного заповіту і набуло великого суспільного значення.

Правові традиції Київської держави були розвинуті й збагачені

європейськими юридичними поняттями ІУ – ХУІ ст., коли українські землі складали більшу частину Великого князівства Литовського, а 90 відсотків його населення були слов'яни. Як свідчить дослідження, серед пам'яток, які відіграли важливу роль у становленні і розвитку правового виховання, найвидатнішим був Литовський статут – кодифікований збір законів феодального права, що мав три редакції (1529, 1566, 1588) і діяв на Україні до ХУІІІ століття. Цей документ визначав гуманістичні ідеї того часу – суверенність народу і держави, рівність усіх перед законом, осуд деспотизму, особисту недоторканість людини, юридичний захист її прав. Статут проголошував принцип особистої відповідальності перед законом: «Ніхто ні за кого не повинен нести покарання, а лише сам за себе».

У ході дослідження було встановлено, що важливе значення у формуванні й становленні вітчизняної теорії правового виховання мала діяльність видатного українського полеміста Івана Вишенського (1550 – 1620). Його твори мали велике значення у формуванні правосвідомості українського народу, бо в них І.Вишенський висував ідею захисту людської гідності й громадянських прав трудівників міста села. І. Вишенський стверджував, що всі вони рівні незалежно від походження, суспільно-правового стану, оскільки їхнє тіло складається з єдиної субстанції – матерії. Не відступаючи від

традиційного для свого часу трактування походження влади від Бога, письменник водночас наголошував на рівності носія влади й усіх людей. Зверхність його лише в даних йому владних повноважень.

Зазначимо, що в становленні правового виховання важливе місце займає його «Посланіє до єпископів». І. Вишенський наголошував, що особа повинна підпорядковуватися законам, відповідати за свої помилки, прагнути до загального добра.

Велике значення для формування правосвідомості українського народу мали твори першого українського просвітника, захисника ідей гуманізму й демократії – Г. С. Сковороди (1722 – 1794). У своїх творах мандрівний філософ зображав безправне становище трудящих у другій половині ХУІІІ століття, їхнє прагнення до волі. З особливим сарказмом він змальовує в пісні «Всякому городу нрав і права», як поміщик або козацький старшина «непрестанно стягає ґрунта», чиновник-кар'єрист, аби зробити собі дорогу, «для чинов углы панськіє трет», а представник тогочасного суду строит на свій тон...права».

Значний внесок у розвиток питання, що розглядається, зробив видатний український учений-енциклопедист, просвітник, філософ Яків Павлович Козельський (1728 – 11764). Заслуга Я. Козельського полягає в тому, що висловлені ним ідеї про те, що закладені природою в

людину закони її життєдіяльності («природного права») є джерелами законів суспільства, і якщо закони в державі не ґрунтуються на природному праві, то «вони не можуть бути справедливими»; а також про рівність усіх громадян перед законом, сприяли формуванню правосвідомості «суспільної людини».

Я. Козельський указав на необхідність застосування законодавства, вивчення законів. Він виступав за поширення освіти та виховання і вважав, що саме вони сприятимуть застосуванню законодавства в країні.

Джерела правового виховання простежуються й у творчості українських письменників І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка. Їх творча спадщина мала велике значення для формування правової свідомості українського народу.

Проведений аналіз історичної спадщини свідчить про те, що важливе значення в становленні правового виховання мала діяльність Михайла Олександровича Максимовича (1804 – 1873), відомого українського вченого, першого ректора Київського університету. У вирішенні цього питання він відводив державі. В основі вчення М. Максимовича лежить ідея про виховання людини-громадянина, захисника справедливості. Він наголошував, що людині від природи притаманна здатність до самовдосконалення, тому прогрес у розвитку суспільства за допомогою виховання необхідно розглядати не

тільки як загальний закон, але й як обов'язковий наслідок потреби особистості.

Беззавітним борцем за права і кращу долю простого люду був український поет, художник, мислитель, автор багатьох прогресивних теоретичних суджень про суть і форму держави, право і закон, право і соціальну справедливість, правосуддя і законність, а також історичних оцінок найважливіших етапів розвитку української державності Т.Г Шевченко (1814 – 1861). У низці творів поета вирішуються філософсько-правові проблеми, що стосуються формування правової свідомості.

Становленню і розвитку правового виховання в першій половині XIX століття сприяло введення до шкільних програм різних навчальних закладів основ правознавства. Про це свідчить аналіз статутів, шкільних програм.

У 1804 році Міністерство народної освіти опублікувало „Статут навчальних закладів, підпорядкованих університетам”, який визначив мету, завдання, а також навчальні плани. Належне місце в ньому займало вивчення правознавства.

До навчального плану парафіяльних училищ входило читання деяких розділів із книги „О должностях человека и гражданина”, яка використовувалась з 1786 року. Основний її зміст був направлений на виховання дітей. У ній були подані вказівки по використанню різних суспільних обов'язків і посад. Цей предмет входив і до

навчальних планів повітових училищ. Викладати його рекомендувалось, пов'язуючи із життям.

До змісту навчання слухачок Смольного інституту шляхетних дівчаток входив предмет „знание совершенное закона” (останній клас, вік 15 – 18); до змісту освіти Сухопутного шляхетного кадетського корпусу входили природне право й громадянське право. Згідно статуту 1804 року правознавство викладалось у гімназіях.

У 1759 році було відкрито Пажеський корпус. Це була привілейована установа для виховання і навчання синів вищої дворянської знаті. До змісту освіти цього навчального закладу теж входило вивчення правознавства. З 1885 року Пажеський корпус мав сім загальних і два спеціальних класи. У спеціальних класах вивчали військові і юридичні науки.

У 1852 році відбулись зміни навчальних планів. Загальноосвітні науки вивчались у чотирьох молодших класах, а далі основна увага приділялась спеціальним знанням. Було запроваджено три типи шкіл (гімназій): у першому типі шкіл викладалось природознавство і законодавство; в другому – законодавство. Третім типом були гімназії, в яких вивчалась грецька мова.

Усі наведені факти мали велике значення для становлення і розвитку правового виховання. Разом з тим проведений аналіз свідчить про те, що хоча питання

правового виховання і хвилювали багатьох філософів, вчених, педагогів, але наукової теорії правового виховання до другої половини XIX століття ще не існувало.

Вивчення історико-педагогічної літератури, матеріалів педагогічної журналістики другої половини XIX – початку XX століття дає можливість стверджувати про те, що саме в цей період були закладені наукові основи вітчизняної теорії правового виховання. Друга половина XIX – початок XX століття характеризувалися прогресом науки і техніки, зростанням революційно-демократичного руху, значними перетвореннями в соціальному, економічному житті.

Одна з найважливіших подій того часу – падіння кріпосництва. Реформа 1861 року представляла собою новий етап у розвитку держави. Це була дуже складна реформа: економічна, політична і гуманітарна. Своїми різними сторонами вона по-різному впливала на життя і розвиток суспільства.

Соціально-гуманітарна реформа 60-х років показала, що кожна людина зобов'язана користуватися громадянськими правами і обов'язками.

Прогресивні представники суспільства стали на шлях активної боротьби за реформи народної освіти, нові напрями у вирішенні найбільш сучасних питань навчання і виховання, розвитку національної культури. Саме початок 60-х років позначився

широким суспільно-педагогічним рухом. На обговорення були поставлені корінні питання розвитку системи освіти і педагогіки. У процесі складних і суперечних шукань складались педагогічні теорії.

Цей період представлений плеядою видатних педагогів. Серед них – Ушинський К. Д., Пирогов М. І., Толстой Л. М., Каптерев П. Ф., Стоюнін В. Я. та інші. Кожний з них по-своєму привертав увагу суспільства до важливих питань.

Передові представники того часу (Максимович М. О., Білецький-Носенко П. П., Тимківський І. Ф., Котляревський І. П., Орлай І. С., Духнович О. В., Пирогов М. І., Ушинський К. Д., Деркач І. П та ін.) виступили проти знеособлюючої системи виховання, проти утилітарного підходу до освіти. Вони намагались створити таку школу, яка могла б морально розкріпостити людину, виховувати не бездушних вихованців-чиновників, а різнобічно розвинутих особистостей.

Висновок. Таким чином, проведене дослідження дозволяє

Статья посвящена исследованию источников правового воспитания. Источники правового воспитания личности очень глубокие, они нашли свое отображение не только в культуре Древней Греции, Рима, философских идеях известных мыслителей, педагогов, общественных деятелей разных времен. В статье доказывается, что правовое воспитание имеет и свои украинские источники.

Ключевые слова: право, закон, права и обязанности, правовое воспитание, социальная справедливость.

The article is devoted to the research of sources legal upbringing. The sources of legal upbringing of personality are very deep, they found their reflexion not only in the culture of ancient Greece, Rome, philosophical ideas of famous thinkers pedagogues, public figures of different times. The article proved that legal upbringing has it's Ukrainian sources.

Keywords: right, law, right and duties, legal education of young people, social justice.

зробити висновок про те, що правове виховання має і свої національні корені. Які виникли і формувалися на українському ґрунті. Про це свідчать матеріали часів Київської Русі («Повчання Володимира Мономаха», «Слово про закон і благодать» Іларіона), спадщина та діяльність І. Вишенського, Г. Сковороди, Я. Козельського, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Максимовича, Т. Шевченка та ін. Вони потребують подальшого дослідження.

Джерела та література:

1. Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX в.в. – М., 1990. – 605 с.

2. Антология педагогической мысли Украинской ССР. – М., 1988. – 638 с.

3. Грінченко Б. Народні вчителі і українська школа. – К., 1906. – 50 с.

4. Ельницкий К. Русские педагоги второй половины XIX столетия. – СПб., 1909. – 167 с.

5. История педагогики / Константинов Н. А., Медынский Е. Н., Шабаетова Н. Ф. – М.: Просвещение, 1966. – 454 с.